

аспірант кафедри сучасної
української мови
Чернівецького національного
університету імені
Юрія Федьковича

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ВИЯВИ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ ПЕРЕПОВІДНОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ СТУСА

Постановка проблеми. Вивчення переповідної модальності, що найповніше репрезентована на синтаксичному рівні мови, належить до актуального напрямку сучасних лінгвістичних досліджень. Мовознавці опрацюють різностильові тексти з позицій антропоцентризму, намагаються простежити успішність реалізації авторських інтенцій на базі окремого дискурсивного висловлення, надфразної єдності, тексту загалом.

Однак сьогодні існує мало праць, у яких би висвітлювалися ґрунтовні наукові здобутки щодо опрацювання суб'єктивної модальності, зокрема й переповідності. Потребують належного опису її лексико-граматичні засоби та інтенційні маркери, які слугують для вираження мовленнєвих намірів учасників спілкування. Досі комплексно в українському мовознавстві не схарактеризовано комунікативний потенціал категорії переповідності, не вивчено особливостей її функціонування в різних стилях української мови, зокрема й в епістолярному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згадки про вивчення переповідної модальності знаходимо в працях представників різних лінгвістичних студій початку ХХ століття (зокрема, у В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, С. Смеречинського, І. Огієнка та інших). В. Сімович у «Граматиці української мови» переповідну мову називає посередньою, переповідача – посередником «між тим, хто балакає, і тим, що слухає», а також додає, що такий вияв чужої мови виражатиметься третьою особою [5, с. 438], проте особливий інтерес науковців переповідність викликала аж у 60-х роках ХХ століття.

У наукових розвідках Н. Гуйванюк, А. Загнітка, Л. Кадомцевої, М. Каранської, М. Мірченка, С. Шабат-Савки, К. Шульжука, І. Ющука та інших українських дослідників категорію переповідності розглянуто як окреме модальне значення, особливий тип синтаксичних конструкцій, окремий засіб вербалізації інтенцій мовця. Одне з перших визначень переповідної модальності належить Л. Кадомцевій, яка зазначає, що, нашаровуючись на загальний зміст речення, переповідність надає реченню «характеру не безпосереднього виявлення думки мовця, а непрямой передачі висловлень інших осіб» [3, с. 136].

Переповідні конструкції наявні фактично в усіх дискурсивно-жанрових виявах української мови. Мовознавці визначили перелік засобів, якими реалізується переповідність: дієслова мовлення (*казати, говорити, розповідати, повідомляти, стверджувати, заперечувати, відповідати, мовити, повідати, оголошувати, кричати* тощо), частки (*мовляв, буцімт, нібито, начебто* тощо), вставні слова (*як кажуть, на думку такого-то, за словами такого-то, мовляв, сказав такий-то* тощо). Проте досі не опрацьовано особливостей репрезентації авторських інтенцій в різностильових текстах української мови, відсутній опис їх функційного потенціалу.

Мета статті – представити функційно-змістові вияви та засоби реалізації інтенції переповідності в епістолярії Василя Стуса (на основі його листування з рідними).

Виклад основного матеріалу. Як зауважує С. Шабат-Савка, епістолярний дискурс дає змогу дослідникові глибше пізнати не тільки мовостиль, індивідуально-авторський почерк, а й національну історію, ту історичну добу, у якій жив і працював автор, ознайомитися з його емоційно-почуттєвим станом, прагненнями, бажаннями, а отже – з інтенціями, які слугували імпульсом для написання листів [7, с. 301]. До жанрових виявів епістолярного стилю належить листування, яке дослідники поділяють на родинно-побутове, інтимно-товариське, приватно-ділове тощо [4, с. 160]. Репрезентативною базою нашого дослідження слугує родинний епістолярій українського письменника, перекладача, літературознавця Василя Стуса. Екстралінгвальні чинники (арешти, перебування в таборах, у лікарнях тощо) вплинули на високу частотність вживання в його листах переповідних конструкцій, тобто Василь Стус переповідав рідним (мамі, батькові, дружині, синові, сестрі) те, що його боліло, про що він думав, що відчував. Натрапляємо в його листах на синтаксичні конструкції, які безпосередньо вказують на використання переповідних інтенцій: «я переказую те, що знаю», «переповідж мені про все це», «я Тобі переповім», «перекажи й Марусі це саме й іншим листодарам», «переказав усі новини попередні», «кілька разів переказую», «я набрався сміливості й переповів їй». Наприклад: «Вальочку, **переповідж мені про все це** – як Дмитро збирався до школи, які перші враження – про весь його, сказати б, шкільний інтим» [6, с. 45]; «Я прийшов додому сам – де була Маруся. Ой, як я не хотів їй казати про біду! А коли ми вийшли з нею на вікно (може, виглядаючи батьків), я набрався сміливості й **переповів їй, що сталося з Іваном**» [6, с. 346].

Переповідність у листах Василя Стуса має такі репрезентативні вияви:

– переповідання раніше написаного / сказаного адресантом та його адресатами: «Ще, Дмитрику любий, здоровлю Тебе з тим, що Ти славно закінчив школу – з похвальним листом, **як писала мама**» [6, с. 88]; «Уже двічі **казав** лікарям, аби виписали, але чомусь не спішать із тим» [6, с. 164];

– переповідання узагальненої думки: «У нас уже розпустилися листочки на березах, то вже скоро почнемо зі Славком їх гризти: **кажуть**, дуже корисно для здоров'я, рятує від усякої холери» [6, с. 137]; «**Кажуть** – вісім разів відміряй, раз відріж» [6, с. 231];

- переповідання думок авторитетних осіб: «У нас – Доля, Валю, приділ, **як казав** Є. Плужник» [6, с. 330].
 - обіцянка переповідати якусь інформацію: «Такщо чекай, зозулько, і я Тобі **переповім**, яким пустуном дженджуристим був олімпійчик у вічному Римі» [6, с. 49];
 - переповідання згогадної «вільної прямої мови»: «Ще, Вальочку, міг би переписати кілька своїх віршів, але боюся, що Ти запишаєшся: **скажеш**, ось воно як: стільки віршів – і всі про мене!» [6, с. 47];
 - прохання передати інформацію за допомогою листа / усно (переповідність виражається «вільною прямою мовою» з нашаруванням спонукальної модальності): «**Напишіть** Валі, що за листа їй дякую» [6, с. 43]; «Будь ласка, починай листи із номера його, лист 14, чи 17 і далі вже добридень. Хіба це тяжко? **Перекажи** й Марусі це саме й іншим листодарам» [6, с. 76]; «**Прошу** Вас **передати** Валі прохання – чи, може, й самі спорядите мені бандероль» [6, с. 102]. Також адресант інколи просить замовчувати певні факти від рідних: «Батькам, будь ласка, того всього **не переповідай**» [6, с. 159]; «Отож, пересилатимемо бандеролі з книгами, бо все може бути попереду, а тут іще до кінця року попаду на стіл (будь ласка, **не переказуй** це батькам, хай вони про це довідаються *post factum*)» [6, с. 172–173];
 - діалогічна переповідність, що дала змогу авторові повідомляти рідним подробиці спілкування з партійними діячами, лікарями, міліцейським керівництвом, в'язнями тощо: «Листів по-старому не маю. Дав телеграму Андропову, де **писав**, що його служба краде мої листи. З'явився перегодом його службіст із району і **сказав**, що це наклеп, що я вже політичний труп, бо всі мої товариші повідомлялися, що наглядає за мною не КГБ, а МВД, до них і всі претензії. **Я відповів** йому, що доведеться вдатися до більш енергійних форм протесту, якщо справа з листами не поліпшиться» [6, с. 278].
- Переважно засобами передачі інформації слугують дієслова мовлення. У родинному дискурсі Василя Стуса для експлікації переповідності ми визначили такі групи предикатів:
- **предикати інформування**: писати: «Я вже **писав**, Валю, що передплачувати з газет і журналів мені нічого не можна» [6, с. 102] (наявна підсилювальна частка «вже», за допомогою якої зазначено, що переповідання відбувається не вперше); «Певне, я вже **писав**, що мав вість од Оксани Мешко (дякую!)» [6, с. 103]; «Не знаю, Валю, **писав** я Тобі чи ні: хотів би мати 10-томовик Гете (виходить російською мовою, десь саме тепер має бути передплата)» [6, с. 113] (у двох останніх прикладах виражено непевність щодо виконання дії раніше); «Зичу, світлі мої, одужання Вам обом – я ж молитиму Бога, аби тримав Вас у своїй опіці, як славно **пише** Віра» [6, с. 149] (наявне суб'єктивне нашарування лексемою «славно», яке свідчить про схвальне ставлення автора до слів особи, на яку він покликається); «Тату, весь час Ви **пишете**, що я мало повідомляю» [6, с. 283] (сполука слів «весь час» також казує на неодноразовість переказування); «До речі, в останньому, 26 сонеті, Ти **була написала** Freundschaft замість Freindschaft» [6, с. 193] (наявна форма давноминулого часу); повідувати: «Синку мій, Ти пам'ятаєш, як татко **повідав** Тобі, що справжні люди не вмирають, а потороч і живе як гниє» [6, с. 39]; запитувати: «Я **питаю**, як там здоров'я Підпалого (чув, ніби має рак горла)» [6, с. 51]; відповідати: «Я подав на нього в суд, але місцевий прокурор **відповів**: підстав притягати його до суду немає» [6, с. 155]; розповідати: «Пам'ятаєш, я Тобі **розповідав**, що є погані, злі люди, а є люди справжні, які ніколи не вмирають» [6, с. 52–53]; оголошувати: «Сьогодні **оголошили**, що карантин на побачення знято» [6, с. 489]; повідомляти: «Маруся **повідомила**, що ніби Ти все вислала, що я просив (отже, і пакунок?), але пакунка немає» [6, с. 108]; переказувати: «Будь ласка, якщо там є цікаві для мене інші роз'яснення, **перекажи** – пиши, вказавши точно рік видання, статтю, сторінку» [6, с. 71]; наявне також фактично подвійне переповідання: «Соловійов, **переказуючи** Чезаре Беккарія (його книгу «О преступлениях и наказаниях» переклали в Москві 1939 р.), **каже**: «Порядок, поддерживаемый неограниченной властью, может, по мнению Беккария, именоваться «гражданским миром» лишь злостными шутниками. В действительности он представляет собой просто этапизированную систему непрекращающейся войны и насилия» [6, с. 204]; передавати: «Прошу Тебе, Валю – передплати Гете 10-томовик (десь саме тепер час передплати на нього). А коли не встигнеш чи не зможеш, то **передай** тоді це прохання Марусі» [6, с. 108]; обіцяти: «**Обіцяли** дати до Вас (чи Валі) телеграму – аби Ви марне не вирушали в цю далеку дорогу» [6, с. 230]; заявляти: «Був синкліт і **заявив**, що мені не вдасться домогтися іншого хірурга, окрім тюремного» [6, с. 172];
 - **предикати мовлення**: казати: «І прошу Вас – знайте, що я робив усе, аби бути з Вами, але є такі межі, які людина переступати не може, і про це, мамо, я Тобі **казав** увостанне: я не хочу, аби мене пекли-палили чужі сльози – так, як вони палять, певне, не одного і в Києві і будь-де» [6, с. 18]; «Уже двічі **казав** лікарям, аби виписали, але чомусь не спішати із тим» [6, с. 164]. У першому прикладі прислівник «увостанне» вказує на небажання адресанта говорити ще раз сказане раніше, у другому прислівник «двічі» виконує зворотню функцію – акцентувати на повторюваності фрагменту фрази); відраджувати: «Оскільки я кілька разів **відраджував** Валю, аби вона не приїздила, застерігаючи її, що заборона побачитися може статися будь-коли, навіть ув останній день, може, зверніться до МВД СРСР – нехай відшкодують Вам дорожні витрати (певне ж, адміністрація обіцяла Вам побачення і давала дозвіл на приїзд)» [6, с. 468]; промовляти: «Пам'ятаю, як поранило брата Івана. Як він лежав – з відбитою ніжкою лівою і вірваною осколком лівою щічкою. Спав наче, коли ми з мамою знайшли його. «Це на мене зорі з неба посипались» – **промовив** він, коли мама, не зронивши сльози (бо затерпло серце їй), розбудила його і прикладала ніжку, наче б ніжка ще могла прирости [6, с. 346]; говорити: «Платон **говорив** – це телеграма, незв'язна чоловіча мова – такого чоловіка, що більше жестикулює, ніж говорить» [6, с. 365]; зітхати: «Нарешті – не знаю, як буде, але покищо жду, коли відправлять нарешті на лікарню. Бо чуюся трохи гірше, ніж раніше, але “со кому до tego?”», як **зітхала** Ліна (теж заборонена поетка?)» [6, с. 82];

– **предикати волевиявлення:** **просити:** «*Просив* у Вас вислати бандероль, але не знаю, чи Ви одержали мого листа. Отож, повторюю ще раз: вишліть – аби не більше 1 кг – трохи часнику, какао, гарну ручку-дві, і що придумаєте самі» [6, с. 104]; «Сьогодні, згадуючи Тебе, згадав, як ми втрюх блукали лісом. Кричала жовна. Ми клали вогнище і пекли картоплю. Пахло грибами і прохолодою конвалій. А потім вибігли козулі – стояли в про-світі лісу, як скульптурні озера. Ти ж вирвав пук трави і наблизився до козулі, **просячи:** «На, їж!» [6, с. 144–145] (переповідність виражена дієприслівником «просячи»); **напучувати:** «Ні з ким не захо́джу, як Ти мене й **напучу-вала»** [6, с. 90]; **постановляти:** «**Постановили:** відсунути чергу на квартиру і відселити!» [6, с. 338];

– **предикати мислення:** **згадувати:** «Горянчиков **згадує** про «тоскливое, судорожное проявление личности, инстинктивная тоска по самому себе, желание заявить себя, свою приниженную личность в злобе, бешенстве – до омрачения рассудка, до припадка, до судорог. Так, может быть, заживо схороненный в гробу колотит в свою крышу. Тут уже не рассудок, тут судороги» [6, с. 471]; «Мав листа від тата, де він **згадує** про свої звертання на адресу з'їзду» [6, с. 225];

– **предикати ставлення до об'єкта:** **обурюватися:** «А бідний Василь, який **обурився**, що його ставлять на одну дошку з цим бандитом Сидельниковим, учора́шнім фашистським головорізом, поїхав на 6 місяців ПКТ – бо гримнув дверми, покидаючи кабінет» [6, с. 158]; **зауважувати:** «Згадую, якийсь математик (певне, француз, бо мовив із гальським шармом) **зауважив** про когось: йому забракло фантазії, через це він залишив математику і став поетом. Щось таке можна сказати і щодо цієї пари: поет і прозаїк» [6, с. 203];

– **предикати ставлення до суб'єкта:** **цікавитися:** «Валя **цікавилася**, який діагноз. Я питав – сказали, що той же – виразка 12-палої кишки, загострена кровотечею» [6, с. 168].

В епістолярному дискурсі Василя Стуса наявні розгорнуті переповідні контексти з декількома дієсловами зі значенням **мовлення:** «Полковник був дуже брутальний. Я протестував проти його хамства, але він вів далі – так само. Потім мене посадили на воронки і повезли в КГБ, де два працівники вели зі мною лицемірну бесіду. Я їм **сказав**, що хамства – не дозволяю, що тут мені гірше, ніж у Мордовії було, що обирати роботу і житло я можу сам (за положенням), а мені боронять. Чому? Чому крадуть листи? Чому полковник **кричить**, що моя жінка не приїде, бо я зле поводжусь? Хіба моя жінка – то теж стаття «поощрення» в системі кагебістського виховання? Вони вели лицемірну мову, але я твердо **заявив:** знаю, що ви за люди і на що ви здатні. Отож, не треба лукавити і красти, як злодюжкам, мої листи» [6, с. 266].

У тексті листа В. Стуса знаходимо надфразну єдність із тим самим дієсловом мовлення, що повторюється кілька разів, слугуючи засобом вираження інтенції переповідності, створення емоційного тла епістолярію загалом: «*Поцілуй за мене маму. І скажи їй, що Ти перетерпиш ті санаторії, як і належить козакові. І взагалі скажи мамі, що Ти б і не таке міг перетерпіти, бо терпець у Тебе вже великий. Він росте швидше за Тебе. Бо ж Ти козак»* [6, с. 139].

Окрім предикатів мовлення, переповідність в епістолярному дискурсі В. Стуса експлікують здебільшого частки **нібито**, утворена поєднанням заперечної частки **ні** в порівняльній функції («немов, як») і **бу** – первісно форми 2–3 особи однини аориста від дієслова **бути** «бути» [2, с. 94]: «*Мав поштівку від Михасі зі Львова, як перед тим – і з Феодосії (цієї репліки моєї, Валю, Ти не зрозуміла, а тому недоречно стала вичитувати мені, що я забув **нібито** про доріжку Київського моря»* [6, с. 96]; а також **буцімто**, використання якої зумовлене результатом злиття словосполучення «будь сем(у)» («хай буде це, хай буде так») або «будь сему» та словотворчої частки «то» [1, с. 313]: «*До речі, подорожній Яремчиної мамі, що **буцім-то** переповідав їй якісь історії на давній дорозі од Яреми, обернувся на фе і дуже фе»* [6, с. 243].

У листах Василя Стуса до рідних наявні такі вставні слова, які увиразнюють переповідність:

– **мовляв** (виникло внаслідок семантичної видозміни дієслова мовити): «Той горе-воротар **зловтішався:** буде, **мовляв**, тобі зараз «плюха» [6, с. 288]; «Сьогодні **дістав** письмову **відповідь** із рудні: у вас, **мовляв**, усі є права, здобуті робітничим класом, тому гроші за переплату лікарняного не вивертатимемо» [6, с. 328];

– **кажуть**, як кажуть, які узагальнено вказують на витоки переповідного повідомлення: «Ти одержала пів-листа через те, **кажуть**, що далі йшли переписані вірші. А їх слати не можу» [6, с. 225]; «Коли Ти зараз навчився працювати, **як кажуть**, по-чорному, тоді з Тебе можуть бути люди» [6, с. 408] тощо.

Переважно переповідні інтенції реалізуються у складнопідрядних реченнях із підрядною з'ясувальною частиною або у фрагментах тексту. Однак їх можуть експлікувати й прості речення: «*Валя ще **питала** за кислотність»* [6, с. 169].

Висновки і пропозиції. Переповідність у листах Василя Стуса має різні (функційно-змістові) вияви: переповідання раніше написаного / сказаного адресантом та його адресатами, переповідання узагальної думки, переповідання думок авторитетних осіб, обіцянка переповідати якусь інформацію, переповідання згодної «вільної прямої мови», прохання передати інформацію за допомогою листа / усно (чи навпаки), діалогічна переповідність. Її репрезентують частки, вставні слова, предикати мовлення, що спрямовані на вербалізацію семантики переповідності.

Отже, актуалізація переповідних конструкцій в епістолярному дискурсі Василя Стуса тісно пов'язана з реалізацією авторського світобачення та мовленнєвих інтенцій, з особливим переосмисленням тих життєвих реалій, у яких автору доводилося перебувати не з власної волі. Кожен лист витворював цілісний комунікативний акт, даючи змогу спілкуватися з рідними навіть на відстані, обмінюючись думками про важливе та наболіле.

Література:

1. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 1982. Т. 1: А – Г. 632 с.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 2003. Т. 4: Н – П. 657 с.
3. Кадомцева Л.О. Синтаксична модальність речення. Сучасна українська літературна мова: синтаксис / за заг. ред. академіка І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1972. С. 119–137.
4. Ленець К.В. Епістолярний стиль. Українська мова: енциклопедія / ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. К.: Українська енциклопедія, 2000. С. 160.
5. Сімович В.І. Граматика української мови. 1921 р. Київ – Ляйпціг – Мюнхен, 1986. 584 с.
6. Стус В.С. Листи до рідних. Твори: в 4 т., 6 кн. / ред. кол.: М. Ф. Коцюбинська та ін. Львів: Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий). Кн. 1. 494 с.
7. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: «Букрек», 2014. 412 с.

Анотація

О. КРАВЦОВА. РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ВИЯВИ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ ПЕРЕПОВІДНОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНУМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ СТУСА

Досліджено функційно-змістові вияви переповідних конструкцій в епістолярії Василя Стуса. Виокремлено такі лексико-граматичні маркери: частки, вставні слова, предикати мовлення, які репрезентують переповідність. Зазвичай вона експлікується на рівні речення (складнопідрядного з підрядною з'ясувальною частиною, рідше на базі простого), однак доволі часто набуває величини цілого контексту. З'ясовано, що кількість дієслів мовлення для передачі чужих тверджень суттєво більша за ту, яку вчені визначили станом на тепер. Подано значну кількість прикладів для показу особливостей реалізації інтенцій переповідності з позиції людського суб'єктивного світобачення.

Ключові слова: інтенція переповідності, переповідна модальність, предикати мовлення, частки, вставні слова, діалогічна переповідність, епістолярій, Василь Стус.

Анотация

О. КРАВЦОВА. РЕПРЕЗЕНТАТИВНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ И СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕНЦИЙ ПЕРЕКАЗАТЕЛЬНОСТИ В ЭПИСТОЛЯРНОМ ДИСКУРСЕ ВАСИЛИЯ СТУСА

Исследованы функционально-смысловые проявления пересказательных конструкций в эпистолярии Василия Стуса. Выделены такие лексико-грамматические маркеры: частицы, вводные слова, предикаты речи, которые представляют пересказательность. Обычно она эксплицируются на уровне предложения (сложноподчиненного с подчинительной изъяснительной частью, реже на уровне простого), однако довольно часто приобретает величину целого контекста. Выяснено, что количество глаголов речи для передачи чужих утверждений существенно больше того, которое ученые определили на сегодня. Подано много примеров для демонстрации особенностей реализации интенций пересказательности с позиции человеческого субъективного мировоззрения.

Ключевые слова: интенция пересказательности, пересказательная модальность, предикаты речи, частицы, вводные слова, диалогическая пересказательность, эпистолярий, Василий Стус.

Summary

O. KRAVTSOVA. REPRESENTATIVE OCCURRENCES AND MEANS OF RENARRATION INTENTIONS ACTUALIZATION IN VASYL STUS'S EPISTOLARY DISCOURSE

The functional and content occurrences of renarration constructions in Vasyl Stus's epistolary were examined. Lexicogrammatical markers which represent renarration were singled out, namely particles, expletive words and speech predicates. It is usually exploded at the sentence level (complex with a subordinate clarifying part, less commonly based on the simple one), but the values of the whole context often become quite common. It was found that the number of verbs for used another person's words transference is significantly higher than that scientifically established as of today. A considerable number of examples have been submitted to show the peculiarities of the actualization of the renarration intentions from the standpoint of the human subjective outlook.

Key words: renarration intention, renarration modality, speech predicate, particles, expletive words, dialogic renarration, epistolary, Vasyl Stus.